

Halina Karaś
Polska leksykografia gwarowa
Warszawa 2011, ss. 432

Zapewne nie wszyscy metaleksykografowie, nawet zdeklarowani diachroniści, jak i wytrawni znawcy polskich gwar w pełni zdają sobie sprawę z tego, jak bogaty i różnorodny jest dorobek polskiego słownictwa gwarowego. Ogrom i wielopostaciowość tego materiału przekonująco uzmysławia monografia Haliny Karaś *Polska leksykografia gwarowa*, zwłaszcza dwa opracowane przez autorkę zestawienia, alfabetyczne i chronologiczne, ponad 200 (sic!) przeróżnych przedstawień i omówień polskiego słownictwa ludowego, od prac *stricte* naukowych, leksykograficznych, po różnorodne, często amatorskie rejestry ludowej leksyki. Obfitość i różnorodność prezentowanych ujęć sprawiają, że mniej dziwny jest fakt, że dorobek niemal dwu stuleci dziejów polskiego słownictwa skupionego na rejestracji leksyki ludowej, mimo podejmowanych prób¹ nie doczekały się przez lata pełnego i kompleksowego ujęcia. Tego karłowatego wręcz zadania podjęła się dopiero ostatnio znana badaczka, historyk języka polskiego i dialektolog z warszawskiego środowiska polonistycznego, autorka nowatorskiego kompendium internetowego *Gwary polskie* – Halina Karaś.

W zatytułowanym dość skromnie *Polska leksykografia gwarowa*, ale bardzo obszernym opracowaniu Autorka na niemal pół tysiącu stronach dokonuje wszechstronnego i całościowego, przy koniecznych ograniczeniach, przedstawienia historii polskiego słownictwa gwarowego (z uwzględnieniem aktualnego jej stanu i dorobku ostatnich lat), typolo-

¹ Por. zwłaszcza K. Woźniak, *Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej, Warszawa 2000, s. 17–51.

gii słowników i słowniczków gwarowych oraz szczegółowej charakterystyki ich makro- i mikrostruktury, wreszcie mniej lub bardziej szczegółowego omówienia wybranych słowników naukowych z 2 poł. XX i początków XXI wieku, a także współczesnych popularnych opracowań leksyki gwarowej.

Ze względu na rozległość i złożoność problematyki, która kryje się pod określeniem *polskie słownictwo gwarowe*, i odpowiednio – *polska leksykografia gwarowa*, Autorka dokonuje uzasadnionych ograniczeń przestrzeni badawczej. Jednoznacznie deklaruje, że nie zamierza omawiać słownictwa ludowego, a jedynie sposób jego ekspozycji w różnego rodzaju opracowaniach leksykograficznych, poświęconych leksyce wyłącznie polskich dialektów ludowych. W konsekwencji słusznie pomija słowniki gwar mniejszości narodowych, nie uwzględnia też leksykonów socjolektów i gwar miejskich. Co więcej, omawia przede wszystkim słowniki opublikowane, w odniesieniu do współczesności w większym zakresie uwzględnia słowniki naukowe niż amatorskie, pomija atlasy i monografie leksykalne oraz opracowania słownictwa gwarowego pozbawione wydzielonych słowniczków.

Najważniejszym fragmentem pierwszego rozdziału książki jest typologia słowników gwarowych uwzględniająca z jednej strony ogólne typologie słowników (np. Mirosława Bańki czy Piotra Żmigrodzkiego), z drugiej odwołujące się do ustaleń dialektologów (np. Jerzego Reichana). Może zaskakiwać to, na co sama Autorka zwraca uwagę, że spośród 15. przyjętych przez nią kryteriów, zaledwie trzy (!) odnoszą się wprost do słowników gwarowych („terytorialność”, „dyferencyjność”, „etnograficzność”), wszystkie pozostałe mają ogólniejszy charakter. Na podkreślenie zasługują jeszcze dwa inne spostrzeżenia Autorki, mianowicie: 1) w polskiej leksykografii najczęstszym typem słownika są słowniki regionalne obejmujące leksykę większych lub mniejszych regionów dialektologicznych lub geograficznych oraz słowniki lokalne rejestrujące słownictwo gwarowe jednej lub kilku wsi, 2) w ostatnim czasie pojawiły się nowe typy gwarowych słowników wyspecjalizowanych, np. etymologicznych czy frazeologicznych.

W tej części opracowania zwraca uwagę, że kolejność omawiania poszczególnych typów słowników nie zgadza się z przedstawioną typologią, może też nieco dziwić, iż nie charakterystyczne właściwości słowników gwarowych, lecz ogólniejsze cechy są przedmiotem baczniejszej uwagi Autorki. Pewnym wytłumaczeniem jest to, iż niektóre zagadnie-

nia są szczegółowej omawiane w innych miejscach, np. problem „diferencyjności – pełności” słownika znajduje obszerniejsze rozwinięcie w części opracowania poświęconej zagadnieniu doboru haseł do słownika (zwł. s. 123–126).

Dużo miejsca i uwagi poświęca Halina Karaś dziejom polskiej leksykografii gwarowej (s. 55–122), wychodząc ze słusznego założenia, że nie doczekały się one pełnego i aktualnego, uwzględniającego aktualny stan wiedzy, przedstawienia. Za jedyną wartą odnotowania próbę uznaje opracowanie Mieczysława Karasia sprzed przeszło pół wieku². Zasłużony dla polskiej historii języka i dialektologii badacz nie mógł ani uwzględnić współczesnego, znacznie bardziej zaawansowanego stanu badań, zwłaszcza nad początkami polskiej leksykografii gwarowej, ani odnieść się do wielu słowników naukowych, oraz jeszcze liczniejszych amatorskich rejestrów słownictwa gwarowego, w które obfitują ostatnie lata XX i początku XXI wieku (s. 122).

W tej sytuacji nie powinno dziwić, że Autorka, doceniając zasługi M. Karasia, polemizuje z przyjętymi przez niego cezurami, zwłaszcza w zakresie początków gwarowego słownictwa. Biorąc za podstawę ustalenia Kazimierza Nitscha (twórcę teoretycznych i metodologicznych podstaw polskiej dialektologii naukowej) dotyczące periodyzacji dziejów polskiej dialektologii, wyróżnia epokę przednaukową, trwającą od początku XIX wieku po lata 70., a moment narodzin gwarowej leksykografii przesuwają na pierwsze dziesięciolecia XIX wieku. Okres ten charakteryzują różnorodne, łącznie 22 próby rejestrowania i słownikowego opisu leksyki ludowej, przede wszystkim z obszaru Małopolski i Śląska. Epokę naukową otwiera doba Lucjana Malinowskiego (prekursora dialektologii polskiej, autora pierwszego monograficznego ujęcia zjawisk dialektologicznych), obejmująca ostatnie dwadzieścia lat XIX wieku. Okres ten odznacza się nie tylko intensywnym rozwojem badań dialektologicznych, ale i samej leksykografii gwarowej. Podejmowanym licznym próbom słownikarskim (z ustaleń H. Karaś wynika, że w latach 80. i 90. opublikowano dwa razy więcej słowników gwarowych niż przez cały okres przednaukowy), towarzyszy ewolucja warsztatu leksykograficznego, objęcie badaniami nowych regionów i tendencja do tworzenia słowników o coraz większych rozmiarach. Epokę wieńczy monumentalny

² M. Karaś, *Z historii badań nad słownictwem gwarowym*, „Język Polski” 1961, z. 3, s. 161–180, z. 5, s. 355–369.

Słownik gwar polskich Jana Karłowicza, do dziś jedyny ukończony słownik obejmujący słownictwo gwarowe z całego polskiego obszaru językowego. W powszechnej opinii jest to dzieło o charakterze przełomowym, z jednej strony stanowiące symboliczne zakończenie wieku i określonej tradycji naukowej, z drugiej otwierające nową epokę w dziejach polskiej leksykografii gwarowej. Wiek XX w opracowaniu H. Karaś dzieli się na dwa podokresy, pierwszy obejmuje lata 1901–1939, w których – zainspirowani m.in. *Słownikiem* Karłowicza – dialektolodzy toczą ożywione dyskusje nad kształtem nowego słownika gwarowego. Wśród rodzących się pomysłów do najważniejszych należy koncepcja leksykograficzna K. Nitscha, w której punkt ciężkości przesuwają się na postać fonetyczną i geograficznie rejestrowanych wyrazów. Rzutuje ona na całość prowadzonych wówczas rozważań teoretycznych i praktycznych realizacji. Druga połowa wieku obfituje w liczne słowniki gwarowe, zwłaszcza o charakterze lokalnym, głównie z obszaru Małopolski, także realizowane w duchu tych koncepcji, ale przebiega też pod znakiem inauguracji prac nad dużymi, zespołowo opracowywanymi słownikami naukowymi, przede wszystkim ogólnym *Słownikiem gwar polskich* PWN i projektami o regionalnym zasięgu, zwłaszcza *Słownikiem gwar śląskich* oraz *Słownikiem gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*.

Od faktów historycznych Autorka płynnie przechodzi do współczesnej leksykografii gwarowej, w dużej mierze kontynuującej dokonania poprzedników, ale też poszukującej nowych rozwiązań. Za umowną cezurę nowej epoki przyjmuje rok 1989, a za swoisty znak czasu uznaje koncepcję nowego typu słownika gwarowego, tj. lingwistyczno-etnograficznego, którego pomysłodawcą jest Józef Kaś. Słownik ten jest obszerniej i bardziej szczegółowo omówiony w dalszej części opracowania (s. 297–303).

Przez kolejnych ponad 150 stron (s. 123–262) analizuje Halina Karaś makro- i mikrostrukturę polskich słowników gwarowych. W charakterystyce makrostruktury Autorka skupia się na kilku zasadniczych kwestiach, zwłaszcza ogromnie dyskusyjnym zagadnieniu „pełności – dyferencyjności” słownika, w tym samym rozumieniu kryterium dyferencyjności, dość szczegółowo traktuje sprawę różnego traktowania przez słownikarzy nazw własnych. Przedmiotem pozostałej części rozdziału są klasyczne dla metaleksykografii problemy doboru haseł, ich układu (alfabetycznego, rzeczowego, gniazdowego), zasięgu terytorialnego i czasowego, bardzo zróżnicowanym sposobom hasłowania i odsyłania, wreszcie źródłom słowników.

Jak wiadomo, na mikrostrukturę słownika, także gwarowego, składa się bardzo wiele elementów, nic zatem dziwnego, że tej kwestii Autorka poświęca ponad dwukrotnie więcej miejsca niż jego makrostrukturze. Na rozdział składają się bardzo drobiazgowo analizy i kompleksowe charakterystyki wielu ogólniejszych i bardziej szczegółowych zagadnień, w tym dotyczące budowy artykułu hasłowego, postaci wyrazu hasłowego, lokalizacji haseł, informacji gramatycznej (nb. nie tylko na przykładzie rzeczowników, przymiotników czy czasowników, ale też tak rzadko omawianych części mowy, jak liczebniki czy partykuły), etymologicznej i etnograficznej, kwalifikatorów, definicji znaczeniowych i dokumentacji użycia haseł. Całość rozważań zamyka czytelna tabela zawierająca zestawienie podstawowych elementów artykułu hasłowego zaczerpniętych z 18 wybranych słowników gwarowych z drugiej połowy XX i początku XXI wieku.

Niejako drugą część recenzowanego opracowania, mniej więcej 1/3 całości tekstu, stanowią monograficzne omówienia w pierwszej kolejności naukowych słowników gwarowych opublikowanych od początku lat 50. XX wieku po właśnie wydawane lub będące w trakcie opracowywania (s. 263–332), w drugiej – współczesnych słowników gwarowych popularnonaukowych (s. 333–388).

Spośród słowników naukowych z największą pieczołowitością traktuje Halina Karaś duże zespołowe przedsięwzięcia takie, jak: *Słownik gwar polskich PAN*, *Słownik gwar śląskich*, *Słownik gwar Ostródzkiego*, *Warmii i Mazur* oraz uchodzące już za klasykę leksykografii gwarowej prace indywidualistów, jak słownik malborski Huberta Górnowicza czy słownik kaszubski ks. Bernarda Sychty. Szczególne miejsce w szeregu tych prezentacji zajmuje lingwistyczno-etnograficzny *Słownik gwary orawskiej* Józefa Kąsia zdecydowanie odcinający się od tradycyjnych wyłącznie lingwistycznych ujęć słownictwa ludowego. Osobną uwagę poświęca Autorka, zapewne nie tylko ze względu na osobiste zainteresowania i sympatie, słownikom rejestrującym północno- i południowokresowe słownictwo z obszaru Litwy, Białorusi i Ukrainy oraz leksykę przesiedleńców ze Wschodu.

Zapewne w jakiejś części uwarunkowany współczesną modą na regionalizm³, jest obecnie – jak ujmuje to Autorka – „prawdziwy wysyp popularnych słowników regionalnych i lokalnych, w dużej mierze ama-

³ Por. J. Okoniowa, *Regionalizm dzisiaj i jego konsekwencje dla słowników, czyli o społecznych oczekiwaniach wobec leksykografii*, [w:] *Gwary dziś*, 2. *Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, pod red. J. Sierociuka, Poznań 2003, s. 141–146.

torskich” (s. 333). Czterdzieści z nich, głównie z obszaru Małopolski, znajduje w pracy mniej lub bardziej szczegółowe omówienie.

Pracę Haliny Karaś zamyka, częściowo opisowe, częściowo tabelaryczne podsumowanie, z którego poza wnioskami już przywołanymi dowiadujemy się jeszcze, że 170 scharakteryzowanych w pracy słowników gwarowych dawnych i współczesnych różni m.in. objętość (małe liczą do 3000 haseł, wielkie notują ich powyżej 10 000), autorstwo i przeznaczenie (m.in. naukowe, popularnonaukowe, w tym amatorskie), geografia (najwięcej gwarowych leksykonów przedstawia słownictwo z Małopolski, najmniej regionalnych i lokalnych słowników rejestruje leksykę Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny).

Z założenia opracowanie Haliny Karaś nie ma charakteru krytycznego, przedstawia obiektywnie bogaty dorobek polskiej leksykografii gwarowej dawnej i współczesnej, dając – zgodnie z zapowiedzią – jego kompleksową charakterystykę. Dużą zaletą opracowania, poza wszechstronnością ujęcia, drobiazgowością analiz, precyzją wniosków, jest jego kompozycyjna przejrzystość. Każdy rozdział rozpoczyna enumerowany zestaw kluczowych zagadnień, o których rozdział traktuje, a zamyka syntetyczne podsumowanie, często o tabelarycznym charakterze. Ten sposób konstruowania pracy znakomicie ułatwia, zwłaszcza czytelnikowi mniej obeznanemu z literaturą naukową, poruszanie się w gąszczu prezentowanych zagadnień. Daje tu o sobie znać doświadczenie Autorki, nie tylko wytrawnego badacza i nauczyciela akademickiego, ale też popularyzatora wiedzy o języku polskim, zwłaszcza jego gwarach ludowych, wśród młodzieży, nauczycieli i w innych środowiskach.

Praca Haliny Karaś nie tylko przedstawia i charakteryzuje dorobek polskiej leksykografii gwarowej, ale też rysuje jej perspektywy, upatrując dużych możliwości jej rozwoju, zwłaszcza w zakresie kompletowania tego dorobku i jego dokumentowania, w nowych technologiach, przede wszystkim w Internecie. Do najciekawszych należy pomysł łączenia w obrębie jednej publikacji elektronicznej różnego typu prac, np. atlasu językowego ze słownikiem i ilustracją etnograficzną, czy tworzenie internetowych baz leksykalnych (np. regionalnych); ich najdoskonalszą formą byłby korpus gwar polskich. Wielką zaletą wszystkich projektowanych opracowań byłaby oczywiście możliwość stałego ich uzupełniania.